

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet - Saray, nr. 599, 4241, 7671; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Genève 1956, s. 104; Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1995, I, 113; Banu Bilgicioğlu, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Belgelerin Sanat Tarihi Yönüyle İncelenmesi: 16. yy. Sonları ile 20. yy. 'ın İkinci Çeyreği* (yüksek lisans tezi, 1998), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.137; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı'da Baş Mimarlar", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2002, IV, 315-317; a.m.f., "Mehmed Tahir Ağa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 194; İzzet Kumbarcılar, "Türk Mimarları", *Arkitekt*, II, İstanbul 1937, s. 60; Kemal Altan, "Mimar Mehmet Tahir", a.e., VII (1937), s. 193-195; Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkarı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa: Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri", *TD*, VII/10 (1954), s. 157-180; VIII/11-12 (1956), s. 159-178; IX/13 (1958), s. 161-170; XI/15 (1960), s. 25-46; Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *TAD*, I/1, s. 163, 165-166, 191-192; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimarlık Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları", *VD*, VI (1965), s. 129.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

MEHMED TEVFİK AZAPAGIÇ

(1838-1918)

Bosna-Hersek Diyanet İşleri başkanı.

Tuzla'da (Bosna - Hersek) doğdu. Babası Osman Bey Tuzla'da Azap Ağa (Azapagiç) ailesine mensuptur. Medrese eğitimini Tuzla'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. 1862 yılında öğrenimini bitirip Saraybosna'ya döndü ve Saraybosna Rüşdiyesi müdürlüğüne tayin edildi. 1868'de Tuzla kadısı ve Tuzla Rüşdiyesi müdürü oldu. Her iki görevini Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan işgaline uğradığı zamana kadar sürdürdü (1878). Avusturya-Macaristan Devleti tarafından Tuzla müftülüğüne getirildi. Bu görevde dokuz yıl aşkın bir süre kaldı. 1887'de Saraybosna'da yeni açılan Şer'î Hâkimler Okulu (Şeriatska Sudačka Škola) müdürlüğüne tayin edildi. 1893 yılına kadar devam eden bu görevi sırasında okulun kadro ve programının oluşturulmasında önemli katkıları oldu. Avusturya-Macaristan Devleti tarafından tayin edilen ilk reisülulemâ (Diyanet İşleri başkanı) Mustafa Hilmi Efendi Hacıömeroviç'in görevinden ayrılması üzerine 25 Ekim 1893'te reisülulemâlığa getirildi. Onun döneminde, özellikle Bosna-Hersek'te Mostar müftüsü Ali Fehmi Câbiç'in önderliğinde Bosna-Hersek müslümanlarının din ve eğitim özerkliği için başlatılan çalışmalar olumlu sonuçlar verdi. 1909'da emekliye ayrıldık-

tan sonra hayatını Tuzla'da geçirdi. 22 Mayıs 1918 tarihinde vefat etti ve buradaki Hâfız Hanumina Camii hazînesine (Jalska Džamija) defnedildi.

Arapça, Farsça ve Türkçe yanında Almanca da bildiği söylenen Mehmed Tevfik, Avusturya-Macaristan Devleti'yle iyi ilişkiler içinde olmakla suçlanmıştır. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan işgaline uğramasından itibaren buradan Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan bölgelere ve özellikle bugünkü Türkiye topraklarına başlatılan göçe karşı çıktığı, bu konuda yazılar yazdığı bilinmektedir. Ayrıca Bosna-Hersek ve Avusturya-Macaristan Devleti sınırları içerisindeki müslüman öğrencilere yardım için oluşturulan Gayret Yardım Kuruluşu ile (Prosvjetno Humanitarno Društvo Gajret) Behar Kültür Derneği ve dergisinin kuruluşunda önemli rol oynamıştır.

Eserleri. 1. Risâle fi'l-hicre. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan işgaline uğraması üzerine buradan göç edilmesine karşı çıkmak amacıyla yazılan bu Arapça risâlenin yazma nüshası Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde mevcuttur (Dobrača, II, 604-605, nr. 1496 [R-1343]). Müellifin Tuzla müftüsü iken 1884 yılında kaleme aldığı eserin mevcut nüshası Mehmed Hancıç tarafından istinsah edilmiş olup Osman Laviç tarafından Boşnaçka'ya çevrilmiş ve Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin dergisi *Anali GHB*'de yayımlanmıştır (Mehmed Tevfik Azapagiç, "Risala o Hidžri" [prijevod sa arapskog i bilješke: Osman Lavič], *Anali GHB*, XV-XVI [Sarajevo 1990], s. 197-222). **2. Risâle-i Hicret.** Bir önceki eserin kısaltılmış Türkçe versiyonudur. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi kataloğunda *Hicret Hakkında Risâle* olarak zikredilen eser (Dobrača, II, 687, nr. 1618 [R-905]) Saraybosna'da yayımlanmıştır (1303/1885). **3. Keşfü'l-estâr şerhu Letâ'ifi'l-esrâr.** Mehmed Hancıç ve Hâzım Şabanoviç'in müellife nisbet ettikleri bu eser hakkındaki bilgiler yetersizdir. Hancıç tarafından sadece adı zikredilmiş, Şabanoviç ise 1878'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Devleti tarafından işgalinden sonra bir kısım ulemânın bölgeden hicreti teşvik etmesi sebebiyle bunlara karşı yazılmış bir eser olduğunu belirtmiştir (Handžić, s. 35; Şabanoviç, s. 678). Herhangi bir nüshasına rastlanmayan eserin *Risâle fi'l-hicre* ile aynı kitap olması muhtemeldir.

Müellifin bunların dışında *Behar* ve *Bosna-Hersek Vilâyet Salnâmesi*'nde yayımlanmış makaleleri mevcuttur. "Zna-

menite Izreke" (Meşhur sözler [*Behar*, Sarajevo 1900, I/1, s. 3-4; I/2, s. 21-22]), "Arapski Jezik u Našim Gimnazijama" (Liselerimizdeki Arapça [*Behar*, Sarajevo 1902, III/6, s. 83-85; III/7, s. 102-103; III/8, s. 116-118]) ve "Poslovice i Mudre Izreke" (Atasözleri ve meşhur sözler [*Bosna-Hersek Vilâyet Salnâmesi*, VIII/1889, s. 75-79]) bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Tevfik Azapagiç, "Risala o Hidžri" (prijevod sa arapskog i bilješke: Osman Lavič), *Anali GHB*, XV-XVI (1990), s. 197-222; *Sarajevski List*, Sarajevo 1893, sy. 138 (22.11.1893), str. 1; Mehmed Handžić, *Književni Rad Bosansko-Hercegovačkih Muslimana*, Sarajevo 1934, s. 34-35; a.m.f., *el-Ceherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ'i ve şu'arâ'i Bosna* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kâhire 1413/1992, s. 170; Muhsin Rizviç, *Književno Stvaranje Muslimanskih Pisaca u Bosni i Hercegovini u Doba Austro-Ugarske Vladavine*, Sarajevo 1971, I, 260; a.m.f., *Behar-Knjizevno-Istorijska Monografija*, Sarajevo 1971, s. 115-116, 510; Hâzım Şabanoviç, *Književnost Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 676-678; Kasim Dobrača, *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa*, Sarajevo 1979, II, 604-605, 687-688 (nr. 1496 [R-1343]; nr. 1618 [R-905]); Refik Hadžimeroviç, "Tuzlanske Muftije", *Takvim*, Sarajevo 1983, s. 161-171; Ferhat Šeta, *Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882. do 1991. godine*, Sarajevo 1991, s. 23, 25-26; Mustafa Çeman, *Bibliografija Bošnjačke Književnosti*, Zagreb 1994, s. 500; Osman Laviç, "Risala fi al-Hidžra", *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih Rukopisa*, London-Sarajevo 1423/2002, X, 110 (nr. 5907); a.m.f., "İseljavanje Bošnjaka Muslimana iz BiH za Vrijeme Austro-Ugarske Vladavine i Risala Mehmeda Teufika Azapagića", *Anali GHB*, XVII-XVIII (1996), s. 123-130; "Bosansko-Hercegovački Glasnik i Rijaseti Ulema", *Bosansko-Hercegovački Glasnik*, sy. 42, Sarajevo 1906, s. 1; Safet-beg Bašagiç, "Edhem Mulabdiç i Kulturni Pokret Bosansko-Hercegovačkih Muslimana", *Novi Behar*, IV/14-15, Sarajevo 1930-31, s. 212; İbrahim Kemura, "Dva Patriotska Apela Bosanskih Muslimanskih Prvaka iz Prvih Godina Austro-Ugarske Okupacije", *Glasnik VIS*, XXXIII/9-10 (1970), s. 436-443; Alija Nametak, "Azapagiç, Mahmud Tevfik (Hadži) Kadija i Muftija u Tuzli", *Hrvatska Enciklopedija*, Zagreb 1941, II, 25.

OSMAN LAVIÇ

MEHMED TEVFİK BEY

(1867-1956)

Son dönem devlet ve bilim adamlarından.

1867 Martında İstanbul'da doğdu. Ulemâdan Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. İlk eğitiminin ardından on üç yaşında girdiği Mülkiye Mektebi'ni 1885'te birincilikle bitirdi. Önce Bâbüli Tercüme

Kalemî'nde mülâzım olduysa da birkaç ay sonra zeki, çalışkan ve dürüst mülkiyelilerin tercihen alındığı Yıldız Sarayı'nda mâbeyin kâatibi oldu. Kendisinin bildirdiğine göre sıkıcı bulduğu bu görevde uzunca bir süre kalıp 29 Ekim 1897'de Kudüs mutasarrıflığına tayin edildi ve 9 Mayıs 1901'e kadar burada kaldı. Ardından sırasıyla Selânik, Konya ve Yemen valiliklerinde bulundu. İstanbul'a döndüğünde 22 Mart 1906'da Dîvân-ı Muhâsebât reisliğine tayin edilmişken iki gün sonra Hudâvendigâr valiliğiyle Bursa'ya gönderildi. Bu görevden 15 Ocak 1909'da istifa etti. İstanbul'a dönünce Hukuk Mektebi'nde hukûk-ı esâsiyye, Ticaret Mektebi'nde usûl-i mâliyye derslerini vermeye başladı. Ancak 24 Mart 1909'da Meşrutiyet hükümetince Ankara valiliğine getirildi. Birkaç ay sonra Şûrâ-yı Devlet bünyesinde açılan Mülkiye Dairesi Başkanlığına tayin edildi, 21 Aralık 1910'da Maliye ve Nâfia Dairesi reisliklerine nakledildi. 2 Ocak 1915 tarihinde ikinci defa Dîvân-ı Muhâsebât reisi olan Tefvik Bey, bu arada Yüksek Mühendis Mektebi'nde (İstanbul Teknik Üniversitesi) ve yeni açılan İnâs Dârülfünunu'nda iktisat muallimliği yaptı. Ardından Maliye nâzırlığı ile birlikte 16 Mart 1919'dan itibaren Âyan Dairesi üyeliği görevlerini üstlendi. Nâzırlık görevi Damad Ferid Paşa'nın birbirini izleyen ilk üç kabinesinde aralıksız sürdü. Ali Rızâ Paşa kabinesinde de aynı makamda kaldı, ancak Ali Rızâ Paşa'nın istifası üzerine nâzırlıktan ayrıldı (3 Mart 1920). Sâlih Paşa tarafından 8 Mart 1920'de kurulan kısa ömürlü kabinede tekrar Nâfia nâzırı olduysa da 4 Nisan 1920'de dahil olduğu heyetle birlikte istifasını verdi. Daha sonraki yıllarda Âyan Dairesi'ne devam etti ve Yüksek Mühendis Mektebi'nde derslere girdi. Tefvik Paşa kabinesinde Şûrâ-yı Devlet reisliğiyle birlikte vekâleten Maliye nâzırlığı görevini yürüttü. İstanbul hükümetinin sona erdiği 2 Kasım 1923'ten sonra Yüksek Mühendis Mektebi'ndeki iktisat ve idare hukuku derslerini vermeyi sürdürdü. Soyağı kanunu çıkınca Biren soyadını alan Mehmed Tefvik Bey hocalık görevine 31 Ocak 1943 tarihine kadar devam etti. 11 Şubat 1956'da İstanbul'da öldü ve Pendik Yenimahalle'deki aile mezarlığında defnedildi.

Milletlerarası Akademik Tarih Araştırma Derneği'nin üyesi olan Tefvik Bey'in Osmanlı Devleti'nin dağılma yıllarına rastlayan devlet hizmetlerinde başarılı bir mutasarrıf ve vali olduğu, fakat bağlı bulunduğu hükümetlere paralel

olarak kendisini pek gösteremediği söylenebilir. Genç yaşta girdiği mâbeyinde devlet tecrübesi edinmiş, Kudüs'te başarılı mutasarrıflık yapmış ve bu sırada II. Wilhelm'in takdirine mazhar olmuş, diğer valiliklerinde de yerli halk tarafından sevilip sayılmıştır. İttihat ve Terakkî Partisi'nin iktidarı zamanında da vazgeçilmez devlet adamlarından olan Tefvik Bey getirildiği görevlerde siyasî çekişmelerden uzak kalmış, Millî Mücadele döneminde ise daha ziyade üniversite hocası ve ilim adamı hüviyetiyle kendini göstermiştir.

Mehmed Tefvik Bey'in birçok eseri vardır. Bunlardan, Batı literatüründen de yararlanarak altı veya yedi cilt olarak hazırlanmakta olduğu *İktisad Prensipleri*'nin ilk üç cildi Yüksek Mühendis Mektebi Matbaası'nda basılmıştır (İstanbul 1930, 1936, 1940). Fakat onun asıl önemli eseri hâtırattır. Hâtıratını Sultan Abdülhamid devrinde düzenli biçimde günü gününe yazmayı tehlikeli bularak çeşitli yerlerdeki görevleri sırasında küçük notlar halinde kaleme almış, daha sonra da genişletmiştir. Olayların vuku tarihlerini ve sebeplerini yazarken sık sık gazete koleksiyonlarına başvurmak zorunda kalmış ve müsveddelerini 1948'de bitirmiştir. İki ciltten oluşan eserinde Tefvik Bey çocukluğundan itibaren saltanatın ilgasına kadar şahidi olduğu olayları anlatır. Bunlar arasında özellikle mâbeyin kâatipliği devresi, bu kurumun işleyişı, Said, Tahsin ve Kâmil paşalar dönemi, üç semavî dince kutsal sayılan Kudüs sancağı mutasarrıflığı, o sırada Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyareti, Selânik valiliğiyle Konya ve Yemen valilikleri sırasındaki olaylar, ilk Dîvân-ı Muhâsebât reisliği ve Bursa valiliğinin Meşrutiyet'ten önceki ve sonraki kısmı, Ankara valiliği, bu sırada İstanbul'da vuku bulan Otuzbir Mart Vak'ası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişı,

II. Abdülhamid'in hal'i ve Sultan Reşad'ın cülûsu ilk cildin dikkate değer kısımlarıdır. 18 Eylül 1909'da müellifin Şûrâ-yı Devlet üyeliğiyle başlayan II. ciltte Bâbrâli Baskını, İttihat ve Terakkî'nin iktidarı dönemi olayları anlatılır. Ardından İstanbul hükümetlerinin siyasî tavırları, Millî Mücadele yılları, Ankara hükümetinin faaliyetleri, kendisinin Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmesi, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul hükümetiyle ilgili kararı, saltanatın ilgası ve Sultan Vahdeddin'in ülkeyi terki hakkında orijinal bilgiler verilir. Mehmed Tefvik Bey'in hâtıraları, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları* ile Ali Cevad Bey'in *Tezkire*'si ve bilhassa Ali Fuad Bey'in *Görüp İşıttiklerim* adlı mâbeyin hâtıralarını tamamlar mahiyettedir. Muh-teva bakımından ise onlardan daha zengindir. Eser, müellifin torunu Fatma Rezan Hürmen tarafından "*Bir Devlet Adamının*" Mehmed Tefvik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve *Mütareke Devri Hatıraları* adıyla iki cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1993). Hürmen, annesi Nâciye Neyyal Hanım'ın *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakıyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları* adlı eserini de neşretmiştir (İstanbul 2000).

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, I, 246; Nahid Sırrı Örik, "Hayatta Kalan Eski Nazırlar, Eski Vekiller", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1953; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Bir İlim ve Siyaset Adamımızın Ölümü", a.e., 16 Şubat 1956; Mücellidođlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, III, 192-193; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, IV, 399-405; Abdülkadir Özcan, "II. Abdülhamid Devriyle İlgili Yeni Bir Kaynak: Mâbeyn Kâatiplerinden Mehmed Tefvik Bey'in Hatıraları", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992): Bildiriler*, İstanbul 1994, s. 29-33.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

Mehmed Tefvik Bey'in gençlik ve yaşlılık dönemlerine ait iki fotoğrafı

